
Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

---

130. évfolyam

2019

1. szám

Tamás Ildikó

Mit jelentenek a gyermekmondókák? A vallástörténeti olvasat problémái

Tanulmányomban a gyermekfolklór vizsgálata során felmerült problémákat veszem sorra.¹ A gyermekfolklór szövegtörzseivel kapcsolatban felmerülő kérdésekre úgy keresem a válaszokat, hogy kutatásom középpontjába a gyermek kerül. Ez az alapállás talán magától értetődőnek tűnik, pedig a gyermekfolklór vizsgálatát néhány kivételtől eltekintve nem a gyerekek, illetve közejük közvetlen megfigyelése jelentette. A gyermekjáték-szöveget és mondókát tartalmazó antológiák anyagának jelentős része kiterjedt gyűjtőhálózatok révén, óvodai és iskolai pedagógusok és más önkéntesek közreműködésével lett felgyűjtve, és a kutatók is számos alkalommal idős emberek visszaemlékezéseként jegyezték le a gyermekfolklór-szövegeket, nem közvetlenül a gyerekektől. Aztán, mielőtt a szemléletváltás bekövetkezhetett volna, a kezdeteket jellemző lelkes és nagy kiterjedésű gyűjtések, szövegközlések után gyorsan margóra került ez a kutatási terület.

A szövegtörzs leírásához és megértéséhez más diszciplínát is segítségül hívok, a nyelvtudományt, azon belül pedig elsősorban a kognitív szemantikát és a funkcionális pragmatikát. A szövegek vizsgálatához fontos az értelmezési keretnek tekintem a gyermek nyelvi, pszichológiai fejlődését (természetesen korosztályonként eltérő jellegzetességeivel együtt). Végül, a gyermekfolklór leírását napjainkig meghatározó történeti, illetve retrospektív szemlélettel ellentétben a szövegek alakulását a kortárs világban kimutatható törvényszerűségek tükrében próbálom értelmezni.

HALANDZSA: SZÖVEGROMLÁS?

A szövegtörzskutatás hagyományos szemléletmódja szerint leginkább az egyes szövegek eredetét, variánsaik alakulását, és ezzel összhangban a terjedés útját, konkrét kapcsolatok, hatások, írott (irodalmi) források megtalálását tartja fontosnak. A szöveg-

---

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült (BO/00391/16).

vizsgálatban a műfaji besorolhatóság, a funkció meghatározása, az egyes szüzsék és motívumok azonosítása kap elsődleges figyelmet. Ebben a módszertani megközelítésben a kutatók többsége a szokatlan vagy jelentésnélküli elemeket, nehezen értelmezhető szövegeket félrehallásból (illetve a szóbeli hagyományozódással járó, többszörös áttételből) fakadó *szövegromlásként* értelmezi.² Különösen igaz ez a gyermekfolklórra, főként a halandzsaszavakat bőségesen tartalmazó mondókákra. Példaként álljon itt egy sok variánsal³ rendelkező szöveg, amelynek Gazda Klára önálló (a mondóka motívumainak eredetére és jelentésére fókuszáló) tanulmányt szentelt. A kiszámoló több szinten tekinthető halandzsának, egyrészt a szavak (*egyedem, begyedem, kim, kum, Trupi trajsz*), másrészt pedig a szöveg szintjén, hiszen értelmes szavak (például *Bőr Budára*), vagy teljes frazémák állhatnak egymás mellett logikai/tartalmi kötődés nélkül:

Egyedem, begyedem, Csobolyó,
 Kecskeméti mogyoró,
 Szil, szál, szalmaszál,
 A föld alatt tarka tyúkot nyergelnek,
 Bőr Budára baktatnak
 [...]

 Kim, kum, Péter bácsi,
 Szed ki, ved ki többi közül ezt.
 Trupi trajsz.⁴

A fentiekkel összhangban érthető tehát, hogy leginkább a gyermekfolklór, azon belül is a mondókák halandzsáival foglalkozó elemzések egyöntetű irányvonalaként fogalmazódik meg a jelentések felfejtésére való igény, az ún. „szövegromlást” megelőző állapotnak tartott „eredeti” (vagy vélhetően valaha létezett) tartalom rekonstruálása. Ez a 19. században meggyökeresedett szemléletmód erősen tükröződik például Kálmány Lajos, Kodály Zoltán, Diószegi Vilmos írásaiban, és túlélve a tudományszak különböző iskoláinak, irányzatainak változásait, napjaink gyermekfolklór kutatását is jellemzi. Jól példázzák ezt Gazda Klára, Lázár Katalin mondóka és gyermekjáték elemzései, amelyeket elsősorban vallástörténeti értelmezések jellemeznek. Küllős Imola például a 2013-ban megjelent *Népi Mondókák* című kötet előszavában úgy fogalmaz, hogy a „néprajzi kutatás számára azok a gyermekmondókák a legértékesebbek, amelyek régmúlt idők mágikus emlékeit, elfelejtett hiedelmeket, népszokásokat, nyelvi fordulatokat, szavakat őriztek meg számunkra.”⁵ Balázs Géza ezzel egybehangzó véleményét feje ki, amikor arról ír, hogy „értelmetlen szövegeink mögött egykori értelem rejlik”.⁶

² Csörsz 2006: 278.; Küllős 2012: 67., 483.; Lázár 2010: 117–128., 2012: 54.

³ A Lázár Katalin által gondozott magyar gyermekjáték archívumból hiányzik a szövegnek itt közölt változata, de annak egyes sorai, esetleg hosszabb szakaszai számos változatban megtalálhatók az időben és térben is nagy szeletet átfogó gyűjtésekben.

⁴ Gazda 2003: 12.

⁵ Küllős 2013: 15.

⁶ Balázs, 2012: 85.

Úgy véli, a kiszámolók (kiolvasók) összefüggésbe hozhatók régi, mágikus szövegtípusokkal, ráolvasásokkal, archaikus népi imádságokkal és káromkodásokkal.⁷

A gyerekfolklórral kapcsolatos publikációkat áttekintve tehát úgy tűnik, hogy a szakrális jelentéseket, a folklór más területeiről már elveszett tartalmakat nyomozó attitűd korántsem vált marginálissá napjaink szövegfolklór kutatásaiban sem. Ez tükröződik a legfrissebb gyermekfolklór-kiadványok folkloristák által írt előszavaiban, és számos egyéb folklorisztikai tanulmányban, amely tematikájában (valamilyen szálon) kapcsolódik a gyerekek folklórához.

Ezen előzmények alapján úgy tűnhet, hogy az értelmetlen vagy nehezen értelmezhető szövegeink kivétel nélkül szövegromlás eredményei, mert a gyerekek könnyen félrehallanak és félreértenek, és számukra kevésbé fontos a szavak jelentése. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a halandzsza, nonszensz vagy szürreális kifejezés-mód nemcsak a gyermekfolklórban fordul elő, számos egyéb diskurzusban megjelenik, amelyeket szintén érdemes figyelembe venni. A történeti és irodalmi források és a napjainkban is népszerű nonszensz szófordulatok, szövegek alapján is úgy tűnik, hogy a verbális kommunikáció normáinak áthágására, értelmetlen (vagy sokszor csak annak tűnő) nyelvezet kitalálására (és megörökítésére is) minden korszakban megfogalmazódott valamiféle igény. (Gondoljunk a makaróniversekre, centókra, a diákköltészet tonaludátuszaira, a futurista halandzsákra, dadaista kalapversekre). Lotz János szavait kölcsönözve, a vers létrehozása eleve „a nyelv specifikus, átformált” sőt, „deformált használatát jelenti”.⁸ Küllös Imola is felhívja a figyelmet a nonszensz poétikai formák széles térbeli és időbeli elterjedésére, azok forrását és motivációját azonban élesen elkülöníti a folklór és az irodalom esetében. Az előbbi esetben szakrális, esetleg egy-egy munkafolyamat összehangolását szolgáló *gyakorlati funkciót, ösztönös viselkedést* feltételez, vagy egyszerűen *félrehallást*, az utóbbiban pedig a *tudatos mulattatás, szó-rakoztatás* igényét.⁹ Arra nincs itt lehetőség, hogy a népköltészet és az elit irodalom, vagy akár a közköltészet alkotói folyamatainak, szándékainak éles szembeállítását vegyem górcső alá. Azoknak a kutatóknak a véleményét osztom, akik a folklór és irodalom közötti folytonosságot, a művészi kifejezés-mód (az alkotói és befogadói folyamatokban is megmutatkozó) hatásmechanizmusának hasonlóságait mutatták ki. A terjedelmi korlátok miatt csak Szegedy-Maszák Mihályt idézem:

Ellenőrizhetetlen állítás az a hiedelem, mely szerint „a szóbeliség művészei – az írásos közegek használóival szemben »öntudatlanul« alkotnak”. Az ilyen fölvetés éppúgy cáfolható, mint az a vélekedés, amely a szóbeliséget egyértelműen közösségének tünteti fel. A szóbeli költészetet egyének alkotják, adják elő és olykor birtokolják is.¹⁰

⁷ Balázs–Takács 2009: 210.

⁸ Lotz 1976: 215.

⁹ Küllös 2012: 483–484.

¹⁰ Szegedy-Maszák 2005: 35.

Tanulmányom témájához kapcsolódóan a kulcskérdés inkább az, hogy *a logikai összefüggéseket látszólag nélkülöző, vagy kizárólag halandzsza mondókák hosszú idő során bekövetkezett szövegromlások sorozataiból magyarázhatók-e, vagy elképzelhető, hogy eleve, azaz eredetüktől fogva halandzsaalkotások?*

A GYERMEKFOLKLÓR HELYE A TÁGABB FOLKLÓRBAN

Mielőtt megkísérelném a választ, egy másik, ezzel szorosan összefüggő feltételezésre is utalnom kell. A szövegromlás mellett a leggyakrabban emlegetett megállapítás a gyermekfolklórral kapcsolatban annak „zárvány jellege”, amelyet Kálmány Lajosra, Kodály Zoltánra és későbbi kutatókra hivatkozva máig sokan idéznek, elfogadnak és fenntartanak. Ennek az elméleti alapvetésnek talán legköltőibb megfogalmazását adja Kálmány Lajos:

a pogány szertartásokat a nagyok elfeledték, mert tiltva volt végezni, gyakorolni; a gyermekek eltanulták s fenntartották töredékekben. [...] Mi ezeknek annyit köszönhetünk, mint az idevágó történeti adatoknak; s talán még többet is? [...] Nagyon is ágas-bogas fa ez a népköltés fája: ágai egymáson keresztül-kasul nyólnak, de annyi ága sehol sem találkozik, jön egybe, mint itt, a gyermekjátékoknál, ezért mondtam ezt az ágat valóságos tárházának: ha szél éri, tördeli a népköltés valamelyik ágát, addig hajlik jobbra-balra, míg erre az ágra borul, a gyermekjáték-féle ágra, ebbe aztán beleforr, ezért valóságos menedék¹¹

A második kérdésünk tehát arra vonatkozik, hogy *rendelhető-e a gyermekfolklórhoz valamiféle kulturális folytonosságot felmutatni képes reliktum jelleg?*

Az a vélemény, hogy a gyermekfolklór *sokkal ősi*bb elemeket őriz, mint az idősebb korosztályoké,¹² nehezen állítható párhuzamba azzal az állítással, hogy a gyermekek utánoznak (és ezzel együtt félreértenek, félrehallanak), vagyis hallás és megfigyelés alapján sajátítanak el a felnőttek körében gyakorlott szöveges és mozgásos tevékenységeket, amely része a felnőtt életre való felkészülésnek is. Amit viszont maguk alkotnak, mint beszédprodukciónak nem lehet ősi, még ha meg is jelennek benne több nemzedéknyi időre visszavezethető tanult vagy utánzó, tehát idősebbek által közvetített elemek. (Itt megjegyzendő, hogy az 1. képen bemutatott motívumok, tárgyak a kortárs világnak is részét alkotják, a szövegelemzésekben – és ez nemcsak a mondókák, hanem egyéb műfajok, például a népmese, ballada esetében is megfigyelhető – mégis egy lehetséges régebbi, mítikus-szagrális olvasatuk kerül elő: ha dob szerepel egy szövegben, az sámándobként értelmeződik, a Nap egy ősi Napkultusz emlékeként, a kiskacsa pedig a finnugor népek körében ismert duális teremtéstörténetek mítikus madaraként, a fa világfaként, és a sort hosszan folytathatnánk.)

Ha egy adott ismeretanyag – pláne, ha dominánsan a szóbeliségben létezik – kikapik egy közösségből, akkor néhány generáció múltán hogyan maradhatna fenn pusztán

¹¹ Kálmány 1881: 190.

¹² Például Gazda 2003; Lázár 2012, Küllös 2013.

1. kép. Az olyan motívumok, mint a Nap, dob, szita, madár elsődleges értelmezési keretét általában a kereszténység előtti hitvilág adja.

gyermekszájon? Még ha passzívan is, kell, hogy az idősebb korosztályok is birtokolják azt, ami egy gyermekközösségben az élő gyakorlat részét képezi. Ahogy a bevezetőben is utaltam rá, ennek ellentmondani látszik, hogy az általunk ismert, hatalmas szövegtörzs jelentős része felnőttektől, gyakran kifejezetten idős emberektől lett felgyűjtve, nem közvetlenül a gyerekektől, másrészt pedig, a mondókák nemcsak a gyermekszájon éltek, elég például a mesék bevezető vagy befejező formuláira, mondókáira gondolni, amelyeket gyakran felhasználtak a mesemondók, hogy a hallgatóságot átvezessék a hétköznapi valóságból a képzelet világába. Vagyis: felnőttek által is művelt és fenntartott szöveghagyományról van szó. A következő idézet egy mesemondótól gyűjtött „mondóka”, az előadást elindító, a tényleges mesét bevezető halandzsza:

Dióbélen Dunci Péter Verdikulum vár,
 Déca Gyurka, Belce koma, Illa boza vár
 [...]
 Ás, más, kalamás, Arkangyélum kotkodács,
 Mos madzagol Nagy Mátyás
 Letye, fitye, féketü,
 Vajjon mi lesz még ebbü?
 Ebbü lehet még kettő.
 Szintabélis, holpita,
 Most indul egy mese.

Ezt a mesekezdet egy öreg koldustól írtam le, aki sürgetésemre, hogy mondjon már egy mesét, így szólt: »Várjon, hagyomgyam el előbb az évangéliumát!« (Nagy-Becskerek, 1874.)¹³

Nem vitatom, hogy a gyerekek közössége korcsoportokra osztható és elkülöníthető folklórközegeket képez, amelyben a közös tudásanyagot megőrző és megújító tendenciák egyaránt működnek. Azt a tételt sem tartom elvetendőnek, hogy bizonyos nyelvi jelenségek, amelyek dominanciájukat elveszítették, tovább élhetnek egy-egy szubkulturális közegben vagy valamely peremterületen. (Nagyon hasonló jelenségről van szó, mint ami a nyelvi peremvidékek nyelvi szigeteivel kapcsolatban gyakran megfogalmazódik. Azonban a nyelvészek részéről is felmerül a kérdés, hogy amit ott találunk: egy archaikus, régies nyelvváltozat vagy inkább kontaktusváltozat, amelyet egy másik etnikum, másik nyelv legalább annyira alakított, mint az anyanyelvi, illetve saját etnikai közösségtől való távolabb kerülés). Mindenesetre a diakrón távlatokkal óvatosabban kell bánni. A „felnőttvilág ősi korszakaiba”¹⁴ történő betekintés lehetőségét a gyermekfolklóron keresztül felülvizsgálendő gondolatnak tartom.

Fontos azt a tényt is figyelembe venni, amikor más regiszterekből eltűnt jelenségek, jelentések időkapcsoláiként tekintünk a gyermekfolklóra, hogy általában pont az idősebb korosztályok folklórműfajait (mesék, ráolvasások, balladák), illetve annak szövegeit, vagy éppen még az élő szokásokat hívják segítségül a mondókák vallástörténeti olvasatához. Ezt példázza a következő részlet Gazda Klára tanulmányából (2003) a *Szil, szál, szalmaszál* és a *Bőr Budára baktatnak* sorokra vonatkozóan:

A szalmaszál vékonysága (befér a legkisebb résen is), szárazsága, valamint „élettörténete” (élő gabona élettelené száradt része) miatt gyakran asszociálják a halállal. A témetetéses farsangi szokásokban a halált szalmabábú jeleníti meg, amit aztán elpusztítanak. [...] A bunda – ha nem szövegromlásról van szó (Buda) – tapadó felület a lelkek számára. Legalábbis hasonló olvashatunk a Katona (kovács) és az ördög típusú népmesében (AaTh 330), amelynek hőse a bundáját nyújtja a szenvedő lelkeknek, hogy azok belékapaszkodva megmeneküljenek a kárhóztól.¹⁵

A gyermekfolklór ilyen összefüggésben nem tekinthető tehát zárványnak, mindössze a folklór diskurzusok egyik szereplőjének. Azok a motívumok, tartalmak, amelyek ősiségként, utolsó menedékként említődnek, éppen a felnőttek folklórából kapnak értelmezést. A fenti idézetben a *szalmaszál* rejtett jelentésének felfejtéséhez a felnőttek által is gyakorolt farsangi szokások, a bunda esetében pedig a szintén idősebbektől gyűjtött szövegek (egy adott mesetípus) szolgáltatják a hivatkozási alapot. Ha feltelezhetjük is egyes adatok régiségét, az a megállapítás, hogy csak a gyerekfolklórban maradtak fenn, komoly ellenérvekkel (ellenpéldákkal) találkozunk. Azt is fontos

¹³ Haraszti 1909: 46. A szöveg a Dóczy Péter és Mátyás király tréfás kocsmai párbeszédét tartalmazó, valamennyi délszláv népnél (szerb, horvát, szlovén, macedón, bolgár, bosnyák) elterjedt dal parafrazeza lehet (Vö. Juhász 2018: oldalszám).

¹⁴ Tátrai 1988: 642.

¹⁵ Gazda 2003:16, 29.

megjegyezni, hogy a kereszténység előtti hitelemek egy része túlélte a kereszténységet, azzal párhuzamosan vagy összefonódva fennmaradt, tovább alakult. Vagyis: a gyermekmondókákban kimutatható szakrális motívumok, ha egyértelműen szakrális jelentésűnek tűnnek is, nem biztos, hogy kihalt jelenségek utolsó mentsvárjai, elfeledett idők tanúi. A gyűjtés idejét tekintve lehetnek kortárs jelenségek lenyomatai. Az első ábrán szereplő szita például egyaránt utalhat hétköznapi konyhai, és divinációs eljárásokban alkalmazott eszközre.

KITEKINTÉS PÁRHUZAMOKKAL

Vallástörténeti fejtegetéseket tartalmazó értelmezések nemcsak a magyar folklórral kapcsolatban figyelhetők meg, bár többnyire nem a korosztályok viszonylatában fogalmazódnak meg az „ösiség”, „menedék”, „zárvány” (továbbá a „szövegromlás”) kategóriák, mindenképpen a kulturális vagy társadalmi szempontból marginálisabb közeghez kapcsolódóan (ami egyébként a magyar tudománytörténetben napjainkig ívelően szintén kimutatható). Párhuzamként a számik (lappok) énekes műfajának enigmatikus, többnyire teljes egészében halandzsza szövegeivel kapcsolatban megfogalmazódó nézetekre szeretnék röviden utalni. Az, hogy a 20. századi gyűjtésekből hiányoznak az epikus (és feltételezeten a pogány szertarsokhoz kötődő) dalszövegek, Paavo Ravila finn néprajzkutató szerint azzal magyarázható, hogy az egyházi és állami tiltás hatására az emberek egyre kevésbé merték használni ezeket, így fokozatosan elfelejtődtek, míg a dallamokat többnyire megőrizték.¹⁶ Azt tehát, hogy hogyan és miért következett be drasztikus átalakulás a szöveghagyományban, a legtöbb kutató, köztük Szomjas-Schiffert György is, összekapcsolja a szövegek deszakralizációjával, illetve a felejtéssel, szövegromlással: „A lappföldi sámánság szövegeiben a hitvilág személynevei szerepeltek, de nyilvános használatuk a kereszténység üldöző és büntető tevékenységének hatására megszűnt, a kényszerű elhallgatás következtében a nevek titkossá váltak [...] s végül a feledés homályába süllyedtek. A hajdan közismert dal-
lamok azonban továbbéltek [...] de a szellemvilág tiltott nevei helyett a mindennapi élet szereplőinek nevei kerültek alkalmazásra.”¹⁷ Mindez azonban nem magyarázza a halandzsaszavak magas arányát, amely ezeket a szövegeket máig jellemzi. Illusztrációként a Szomjas-Schiffert archívumból idézek (az aláhúzás az értelmes szövegbetétet jelzi, a szöveg többi része halandzsza):

¹⁶ Ravila 1934.

¹⁷ Szomjas-Schiffert 1996: 33.

nau nau no no no nu nu nu nau nu nu no nau nau nu nu nun
 nau nuno no nu nu nu nun nau nu nu no nau nau nu nu ná
dán Ármása jo nu nu nu no nu no nau nu nu nu hao no
 nao no lo no nu nu nu nu no nun nu no lau nu nu un
 hao nu lo na nuu nu nu nu nu nun nu au nu nu nu nu
 hao nu lo no nu nu nu nu nu nu nau nun no lau no nau nu nu
 nau nu no no nu nau nu nu nu nu nau nu nu nu nu ná
dán Ármása jo nu nu nu no no nu nu no nau nu nu nu¹⁸

A jóják szövegének azon különlegessége, hogy értelmes hétköznapi szavakat alig tartalmaznak, aligha lehet pusztán a tabuk, a felejtés és a deszakralizáció következménye. A kereszténység előtt hitvilág elemei, ha a jójahagyományból el is tűntek, megmaradtak a számiknál más műfajokban vagy szokáscelekményekben. Érdemes figyelembe venni továbbá, hogy maguk a számik hogyan nyilatkoznak a halandzsaszövegekről: „A számi miliőben a jójka a mindennapi élethez tartozó szükségszerű kifejezőeszköz, ha valaki olyan dolgot akar mesélni a másiknak, amit általános szavakkal túlságosan ridegen vagy éppen esetlenül, sőt, egyáltalán nem lehet kifejezni.”¹⁹ A folklórban és irodalomban a világ minden táján előfordulnak olyan nyelvi megoldások, amelyek éppen a nyelven túli dimenziókat célozzák meg azáltal, hogy a tartalmi és formai normákkal szembehelyezkedve szerveződnek.²⁰ Miként az értelmes szavakhoz, a halandzsához is tapadnak egyéni és közösségi (inkább konnotatív, szituatív) tartalmak, érzések és nem utolsó sorban esztétikai minőség.

A tanulmányom elején feltett kulcskérdésre visszatérve, a továbbiakban arra keresem a választ, *lehetséges-e, hogy amit szövegromlásnak és egy valaha létezett konkrét tartalom eltorzulásának, elfeledésének tekintünk, soha nem is volt más, mint ami, vagyis tartalmilag kesze-kusza szöveg, értelmes és halandzsza szavak szövedéke?*

TARTALOM, FORMA, STÍLUS

Véleményem szerint a (konkrét) jelentés túlértékelése miatt tekintenek bizonyos szövegváltozatokat máig egyértelműen szövegromlásnak. Ez a felfogás azonban éppen a folklór természetétől távolodik el, ugyanis ha valami már nehezen értelmezhető, vagy kevésbé fontos egy adott közösség számára, azt könnyebben alakítja, cseréli, sőt, elhagyja. Hasonló problémáról ír Varjas Béla reformáció deák-irodalmának lírai verstípusaival kapcsolatban:

„A rövid életű és rövid terjedelmű énekekből kevés maradt fenn, hiszen könnyen terjedtek szóban is, ritkábban jegyezték le ezeket, mint a nagy terjedelmű epikus énekeket, – újabb szerzemények pedig elfeledtették a régebbieket.”²¹ Márpedig a számos

¹⁸ Szomjas-Schiffert 1996: 245.

¹⁹ Jernsletten 1978: 116–118.

²⁰ Tamás 2013a.

²¹ Varjas 1964: 406.

variánsokkal rendelkező, térben és időben is széles sávot lefedő halandzsaszövegek más folklórműfajokhoz hasonlóan nagyon is életképesnek bizonyultak.

Mondóka-elemzéseimben – a korábbi „jelentésnyomozó” attitűddel szemben – a jelentés dimenzióját rugalmasabb és képlékenyebb kategóriaként kezelem, és nagyobb súlyt helyezek a formai, stiláris összetevőkre. Engem az foglalkoztat, *milyen egyéni vagy folklórfolyamatok vezetnek a vizsgálat tárgyát alkotó abszurd vagy halandzsaszövegek újratermeléséhez és megőrzéséhez*. Dell Hymes szerint a nyelvvel foglalkozó kutatók mindig is előtérbe helyezték az üzenet tartalmát, míg a formai összetevőkkel mostohán bántak, pedig „a kifejezési eszközök meghatározzák, néha szabályozzák a tartalmat.”²² A halandzsa jellegű szövegekben is kimutatható a formai szabályosságra való törekvés, továbbá a konkrét tartalom „elengedése” mellett az adott szövegcsoporthoz jellemző stilisztikai megoldásokhoz való ragaszkodás. Lássuk, melyek is ezek!

A mondókákra általában jellemző a recitáló előadásmód, a feszes, kimért ritmus, amelynek az eredeti hanghosszúságok alárendelődnek (az előadás során keletkező cenzúrákat, ütemhatásokat jelöltem).

Egyedem/-begyedem,/ tenger/tánc,/ Hajdú/ sógor/, mit kí/vánsz,
Nem kí/vánok/ egye/bet,/ Rakjunk/ egy kis/ kőhe/gyet!

Egyedem/-begyedem,/ tenger/tánc,/ Hajdú/ sógor/, mit kí/vánsz,/
Nem kí/vánok/ egye/bet,/ Vakard/ meg a/ füle/det.²³

Ha úgy vesszük, a feszes ütemekből adódó szokatlan szegmentálás, a lassú beszédtempó és az eredeti hanghosszúságok feloldódása, a szóhangsúlyok eltolódása eleve nehezen érthetővé tesz valós tartalmakat is (lásd a fenti szövegek ütemhatárait). Ebből arra is következtethetünk, hogy ezekben a szövegekben a szupraszegmentális eszközök kitüntetett szerepe miatt inkább a zenei jellegű, asszociatív tartalmakkal, inkább érzésekkel, mint jelentésekkel teli kifejezés mód valósul meg. További magyarázatként szolgál erre a jelenségre az a nyelvészeti kutatások alapján kirajzolódó tény, hogy gyermekek beszédében ún. univerzális óhajsavak előzik meg a körülhatárolt, állandó jelentésű szavak kialakulását: például a gomb szót tükröző, változékony alakú pomp-momp-lopom hol gombra, kavicsra, gesztenyére, cukorkára, hol a nagylábujjra vonatkozik.²⁴

Gyakran megfogalmazódik az a vélemény, hogy a gyermekek számára a formai és asszociatív tényezők (ritmus, hangzás) fontosabbak, mint a jelentés. Ehhez hasonló szemlélet tükrözi az avantgarde irodalmat is. Mivel a mondókával foglalkozó folklorisztikai szakirodalomból a gyerekek motivációja vagy véleménye kevésbé

²² Hymes 2001: 482–483.

²³ Lázár 4.6.206.0/150.20.20

²⁴ Kovács 2010.

2. kép. A kerek/gömbölyű kognitív tartományának kifejezési lehetőségei óhajszavakkal

ismerhető,²⁵ érdemes figyelembe venni a nonszensz világgképét tudatosan megfogalmazó futurista irodalom néhány ikonikus alakjának programadó gondolatát. Egyik kiemelendő tényező Francesco Cangiullo „poesia pentagrammata” (kottázott költészet) című kiáltványában fogalmazódik meg: a néma irodalomolvasás helyett visszatérni a „hang”-hoz, a hangzásban rejlő jelentéstartományokhoz. Marinetti a hangutánzó-hangfestő szavak kiemelt szerepére világít rá. Míg „Francesco Cangiullo a zenei nyelv érzéki teljességének és közmegegyezéses jellegének praktikumával indokolja a költészet visszatérését a hanghoz, [...] a futuristák kioldozzák a nyelvet a szintaxis kötelékéből, a [...] zaumisták, elsősorban Hlebnjov és Krucsonih, valamint a dada újraterelemi *azt a folklórban is létező gyakorlatot, amelyben a nyelvi jel már nem szükségképpen utal egy tárgyra vagy fogalomra*”.²⁶ A futurizmus, a dada, a lettrizmus és a konkrét költészet folklór-gyakorlatra hivatkoznak, amikor az alkotási folyamatban fokozatosan eljutnak a konkrét tartalom kivonásáig. A szöveg lebontásának tetőpontjaként elérik a fonémák szintjét, ahol a hangszimbolika lehető legteljesebb kihasználása válik ideállá.

²⁵ Voigt Vilmos többek között ezért szorgalmazta a szlovák irodalomelmélet „gyermek-aspektus” fogalmának átvételét és alkalmazását, amely szerinte lehetőséget ad a gyermekfolklór szélesebb spektrumú vizsgálatára (Voigt 1979, 2.). A szövegek és a játékmenet dokumentálásán túl figyelmet kell fordítani például a viszonyrendszerek, a felhasználási módok és a mentalitás leírására. Az eredményen nem gyerekeknek szóló szövegek és tevékenységek valamilyen módon lecsapódnak a gyerekfolklórban, így alkalom nyílhat a vizsgált jelenségek „alulnézeti”, gyermeki aspektusból történő megfigyelésére. Ilyen típusú vizsgálatok azonban még kevésbé állnak rendelkezésünkre. Példaként említhetjük Tóth Piroska szakdolgozatát, illetve disszertációját (Tóth 2018). Lásd még: Tamás 2013b.

²⁶ Szkárosi 1994: 4.

A halandzsaszövegek stilisztikai-poétikai jellemzői között kell megemlíteni az *ismétlést*, a *rímeket*, *alliterációkat*, a *kicsinytő képzőket*, továbbá a *hangutánzó- és ikerszók* feltűnően magas előfordulási arányát, miként az alábbi példaszövegekben is tapasztalhatjuk:

Ende dívó dávolda, Dávoldai sikolda,
Epepó, cimbalom, Cáni, cáni, bumm, bumm, bumm.

Endel dível dánolda, Dánoldai csukolda.

Ende-bende dávolda, Dávól-dávól csikolda,
Eke-puka, cimbalom, Cine cáré, cine puff!²⁷

Túláságosan leegyszerűsített magyarázat lenne, hogy minden torzult, félrehallott szöveg spontán módon így formálódjon. Sokkal valószínűbb, hogy ezek az eszközök már az alkotás folyamatában meghatározóak. Ezt a magyarázatot erősítik a kognitív szemantika eredményei. A statisztikák alapján nem azonos arányban vesz részt minden fonéma és fonémaszerkezet bizonyos jelentések (például a hangélmény) expresszív módon történő kifejezésében. Benő Attila statisztikai mérések alapján kimutatta, hogy elsősorban a zárhangok (*b, d, g, p, t, k, m, n*) vannak jelen kifejezetten nagy arányban az expresszív szavakban.²⁸ Néhány ismert halandzsa-mondókán is kimutatható ezeknek a hangoknak a dominanciája, ahogy azt az alábbi példák is szemléltetik.

A zárhangok eloszlásának aránya a mondókákban
Antanténusz, Szól akaténusz, Szól ala likeluka, Alabala bambuszka. (Lázár 4.6.200.0/10) <i>Zárhang: 16, egyéb összesen: 9</i>
Andunden, Deszuddri den, Deszettiri bumbletta, Deszettiri bumm. (Lázár 4.6.200.0/20) <i>Zárhang: 24, egyéb összesen: 6</i>
Cigóri móri, Ente-mente móri, Ente kaffe jóna kaffe, Ente gumi le! (Lázár 4.6.202.4/00) <i>Zárhang: 17, egyéb összesen: 9</i>
Inni-pinni, juppi néni, Effer geffer gumi néni, Izlipó, izlipó. Te vagy a fogó. (Lázár 4.6.203.0/10) <i>Zárhang: 19, egyéb összesen: 11</i>

²⁷ Lázár 4.6.204.7/00

²⁸ Benő 2004: 30.

Elképzelhető-e, hogy a sorozatos félrehallások folyamatában ezek a hangok maradnak fenn leginkább a szűrőn? Effajta hangváltozások nyelvészeti törvényszerűségekkel nem magyarázhatók.²⁹ Sokkal valószínűbb, hogy ezek a szövegek eleve a hangalakilag motiváltabb szavakból, expresszív hangsorokból építkeznek, és ezzel párhuzamosan konkrét jelentések helyett képlékenyebb jelentésfelhővel, magasabb érzelmi tartalommal rendelkeznek. Hiszen pont ez jellemzi a gyermeknyelvet.

FOLKLÓRSZÖVEGEK A NYELVI KOMPETENCIA TÜKRÉBEN

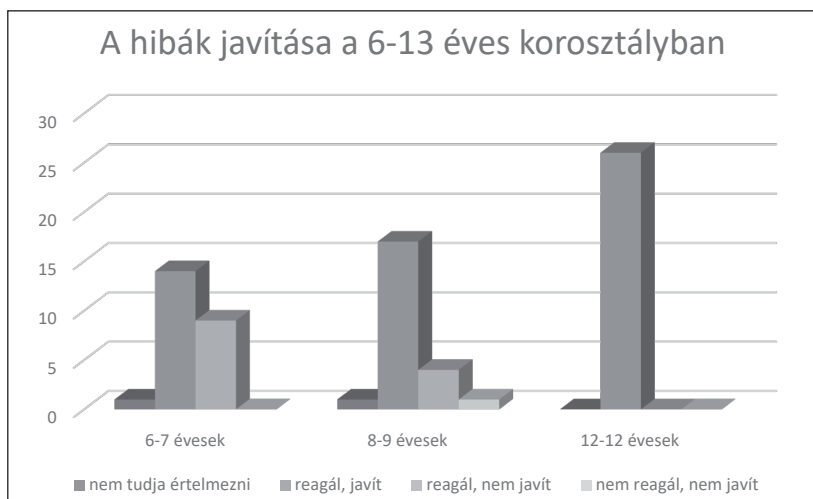
A gyermeknyelvi kutatások a bemutatott jelenségekre fontos kiegészítő magyarázattal szolgálnak. A gyerekek olyan szövegeket alkotnak, vesznek át és használnak, amely a korosztályukra jellemző készségeknek megfeleltethető. A halandzsaszövegek tehát a természetes nyelvi fejlődés folyamatába illeszthető nyelvi megnyilvánulások. Eleinte a kisgyermekek valóban a képlékenyebb jelentésű hangzássémákat ízlelgetik és használják, aztán később, fokozatosan a konkrét szavakat az elsajátított jelentésben. Lassan megtanulják a konkrét jelentés mögött a szándékolt jelentést is felismerni. Ez a pragmatikai kompetencia a 12–14 éves korosztálynál már az alapkészségek közé tartozik, míg a 6–8 évesek még ritkábban tudják értelmezni a mögöttes jelentéseket, így például az iróniát. A nyelvészeti kutatások, pragmatikai kompetencia mérések gyakran alkalmaznak folklórszövegeket, például közmondásokat.

Végül érdemes néhány szót említeni a félrehallásról. Az esetek többségében sokkal helytállóbb kifejezés lenne a népetimológia, hiszen egy idegen vagy új elem beillesztése a saját tudásregiszterbe mindig egyfajta értelmezéssel is együtt jár. Nem akár-hogy változik meg egy szó hangalakja, hanem a már ismert szókincshez, a meglévő tudáshoz igazodik a hangzásséma hasonlósága alapján. A hangzásséma azonosságai még az így keletkező tartalmi anomáliákat is felülírják, és könnyen halandzsa lesz a végeredmény. A gyerekek szókincsében a mozzarella például nyugodtan felveheti a *bodzarella* alakot, és meglehet, hogy valaki *úgy ordít, mint a szakáll*, esetleg valaki *ránk tehenészkedik, és a jók a mennybe, míg a rosszak a bokorba kerülnek*.³⁰

A félrehallásokra épülő elképzelés azt is magában foglalja, hogy egy tévesztés, egy torzult hangalak változatlan formában vagy további módosulásokkal továbbörökítődik. Fontos viszont figyelembe venni, hogy a gyerekek kijavítják az általuk hibásnak érzékel nyelvi formákat. Persze ez is mutat korosztályok szerinti szóródást. Balázs Patrícia vizsgálatában (2010) a (kontrollcsoportok tagjai által ismert) közmondások vicces elferdítésére már a 6–7 éveseknél számos esetben történt reagálás és javítás. A 8–9 éveseknél nagyon magas arányú volt a javítás, a 12–13 évesek pedig már nemcsak a szöveg helyes változatát tudják, hanem a mögöttes jelentéseket is értették, el tudták magyarázni, és a javítást erős nonverbális reakció (nevetés, mosolygás) is kísérte.

²⁹ Az arányok illusztrálására megszámloltam (a hosszú hangokat természetesen egy hangnak tekintve), hogy a táblázatot követő első két mondatban milyen a zárhangok és az egyéb mássalhangzók aránya. Az elsőben 24 zárhang, 24 egyéb, a másodikban 17 zárhang, 29 egyéb.

³⁰ Tamás 2016.

1. ábra. a hibák javítása a 6-13 éves korosztályban (táblázat Balázs Patrícia 2010 nyomán)

E kutatási eredmények alapján egyáltalán nem magától értetődő egy módosult szöveg „kritika” nélküli átvétele, továbbadása még a gyerekközösségekben sem. És persze az is igaz, hogy ennek ellenére a szövegek módosulnak, újabb és újabb változatok jönnek létre. Ez azonban nemcsak gyereknyelvi sajátosság, általában jellemzi a nyelvhasználók közösségét. A felnőttek népetimológiás szóalkotásai bekerülhetnek a köznyelvbe, idővel általánossá, elfogadottá, köznyelvi elemmé válva. A folklórpéldáknál maradvá: a görög filozófus, Diogenész neve *Dió Dénessé* alakult a népmesében, a bibliai Jairusé pedig *Jaj Illussá*, a mesebeli, távoli ismeretlen hely *Óperenciává* (valószínűleg az Ober Enns-ből), az articsóka pedig néhány vőfélyversben mintha egy különös halételre vonatkozna: *arti csuká*³¹-vá. A szólások, közmondások, állandósult szókapcsolatok is őriznek népetimológiás „szóferdítéseket”, mint például *Tudja a Herkó páter!* (feltételezhetően a *Herr Gott Vater*-ből) vagy a *fasírtban vannak* (ahol a francia *faché* ‘harag, méreg’ szó alakulhatott fasírttá).³² Talán sokan láttak már a zöldségesnél hasonló kiírást³²:

³¹ Tóth 2015: 386.

³² A kép forrása: <https://naplo.org/index.php?p=hir&modul=bulvar&hir=1888> (utolsó letöltés: 2017.08.10.) A „halogén tők” az interneten újra és újra „felvillanó” (már-már folklór)témává vált, lásd még: <http://www.kockart.hu/gallery/barnuska/-halogen-tok-kaphato--25595> (utolsó letöltés: 2017.08.10.)

Hasonlóképpen, mint a Weöres Sándor Bóbita című versének egyik sorából (a ritmikus előadás által diktált szegmentálás révén) született „Szárnyati Géza”: <http://www.lackfi-janos.hu/a-malac-neve-szarnyati-geza-2/>; <http://www.nlcafe.hu/forum/?fid=441&topicid=261319> (utolsó letöltés: 2017.08.10.); <http://polgarportal.hu/szarnyati-geza/> (utolsó letöltés: 2017.08.10.); https://www.gyakorikerdesek.hu/egyeb-kerdesek_egyeb-kerdesek_4232400-mondja-mar-meg-nekem-valaki-hogy-ki-az-a-szarnyati-geza (utolsó letöltés: 2017.08.10.)

3. kép. Halloween környékén *halogéntököt* reklámozó táblával egy zöldségárusnál.

A népetimológia működési mechanizmusának egyik fontos mozzanata, a szegmenstumok elhagyása, vagy máshová helyezése, olykor egyetlen betű cseréje/elhagyása/betoldása teszi lehetővé, hogy az idegen szavak egy-egy kiragadott részlete külön értelmet nyerjen, ezáltal új szóalak jöjjön létre.

Egy-egy félrehallás vagy népetimológia ráadásul kifejezetten megtermékenyítő lehet, ezekben az esetekben pedig a destrukcióval szemben helyesebb szövegkonstrukcióról beszélni.³³ A folklórban és az irodalomban egyaránt sikeres pályát futott be például a káposzta *káp hozta* „olvasata”. A káposzta szóban tévesen vagy tréfából kikövetkeztetett Káp/Kap tő (mint tulajdonnév) számos szöveget teremtett, visszatérő motívuma például a lakodalmi tálalóverseknek.³⁴

Kapa ajándékozta ezt híres káptalannak,
Azért nevezik ezt is káposztának.³⁵

Itt a jó tál étel, a töltött káposzta,
Melyet országunkba Káp nevű pap hozta.³⁶

³³ Tamás 2013.

³⁴ Tamás 2016: 593.

³⁵ Tóth 2015: 217.

³⁶ Tóth 2015: 386.

ÖSSZEGZÉS

Lehet-e hát létjogosultsága a retrospektív, vallástörténeti olvasatoknak a mondóka-elemzésekben? A fejlődéslélektan szerint, a gyermek kétévesen másoknak mentális állapotokat, három-négy éves korban pedig hiedelmeket tulajdonít.³⁷ Amikor először szembesül azzal, hogy egy adott szó kimondása segítségére lehet céljai és vágyai elérésében, az bizonyára valamiféle mágikus aktushoz hasonlítható. Ez azonban nem vonatkoztatható a régmúltból átörökített vallási megnyilvánulásokra, hanem újra és újra születő, a nyelvi szocializáció részét képező folyamat.

Ha egyes motívumok kapcsán történetileg ki is rajzolódna korábbi lehetséges tartalmi összetevők, akkor is számolnunk kell a jelentés összetettebb, rétegzettebb természetével. Nem valószínű, hogy akár a legkorábbi gyűjtések idején éltek olyan koherens világképet tükröző vallási-mitológiai „olvasatok” az adatközlők körében, amelyeket később a térben és időben szétszórt variánsok összevetésével a kutatók kikövetkeztettek. „Csábító lenne [...] a funkcióját vesztt szövegből a valamikori funkciót, az ún. eredeti hiedelemhátteret kikövetkeztetni. Ez az, ami szinte sohasem lehetséges, ha csak a már funkcióját vesztt, pusztán a szövegfejlődés törvényszerűségeit követő szövegek vagy motívumok vannak a kezünkben.”³⁸ Bár Pócs Éva ezeket a gondolatokat a ráolvasások kapcsán fogalmazta meg, joggal alkalmazhatjuk a mondókaszövegekre vonatkozóan is. Demény István Pál szerint a népköltészet szavai, nyelvi képei olyan szimbólumok, amelyeknek „nincs egyszeri, pontosan körülhatárolt jelentésük; inkább sejtetnek, hangulatot keltenek; kissé bizonytalan körvonalú »jelentésfelhőjük« van; jelentésük sokszor általánosabb, esetleg változhat is.”³⁹ A halandzsza szövegek, illetve szövegbetétek esetében a fentebb körvonalazott problémák hatványozva jelentkeznek. Tánczos Vilmos a szintén sok értelmezhetetlen betoldást tartalmazó rituális szövegek szemantikai problémáival kapcsolatban fogalmazza meg a kérdést, amelyet minden halandzsza típus esetében feltehetünk: „vajon a népi kultúrák aszemantikus, tisztán szintagmatikus szerkezeteinek létrejöttkor valóban teljesen megszakad-e a szemantikai kapcsolat azokkal az elsődleges tartalmakkal, amelyek ezeket a szerkezeteket voltaképpen létrehozták?” A következtetés: „Az említett kapcsolat – ha létezett is valaha – idővel valóban végképp megszakadt”.⁴⁰

Egy alapos kutatás során persze kirajzolódhatnak összefüggések és kapcsolatok. A folklórszöveget a *múltban* „működtető” közösség számára a *múltban* érvényes jelentéseket nehéz meggyőzően leírni a bizonytalanul (és sokféleképpen) rekonstruálható motívumok „kirakós játék”-szerű összeillesztésével. Ha egyes motívumok kapcsán történetileg ki is rajzolódna korábbi lehetséges jelentésváltozatok, akkor is számolnunk kell a jelentés összetettebb, rétegzettebb természetével. Nem valószínű, hogy akár a legkorábbi gyűjtések idején éltek olyan koherens világképet tükröző vallási-mitológiai „olvasatok” az adatközlők körében, amelyeket később a térben és időben

³⁷ Pléh–Felhősi–Schnell 2004: 54.

³⁸ Pócs 1980: 475.

³⁹ Demény 2002: 67–68.

⁴⁰ Tánczos 2001: 24.

szétszórt variánsok összevetésével a kutatók kikövetkeztettek. „A dokumentumok önmagukban nem alkotnak hagyományt, mert a hagyomány közvetítést (agency) igényel, s a dokumentumok nem szólítják meg egymást”.⁴¹ Mégha a motívumok rokonsága bizonyítható is bizonyos esetekben, legalább olyan fontosnak tartom annak a kognitív jelentéstartománynak a feltárását, amely a szöveget használók és ismerők számára a jelenben létezik.

Összegzésképpen a következő táblázatban a halandzsaszövegekre vonatkozó hagyományos, és az általam javasolt elméleti megközelítést, illetve kutatási metódus központi kategóriáit (súlypontjait) foglaltam össze.

Hagyományos értelmezés 	Javasolt értelmezés
a konkrét jelentés nyomozása (a múltban)	a konnotatív, pragmatikai jelentések (tsz!) megismerése (a jelenben)
a vizsgálat fókuszában a tartalom áll	a szövegek elemzéséhez szükséges a forma (poétikai-stilisztikai eszközök) részletes leírása, mert az alkotási folyamatban sokszor fontosabb, mint a tartalom
a halandzsa félrehallás, szövegromlás eredménye	az értelmetlen vagy hibásnak érzékelt szöveg lehet népetimológia, vagy eredendően halandzsa (nyelvi játék)
a gyermekfolklór egyfajta zárvány „időkapszula” ⁴²	a gyermekfolklórt a kortárs világra reflektálás (is) jellemzi, van interakció a különböző regiszterek között

A vizsgálatban figyelembe kell vennünk a nyelven kívüli tényezőket is: a szövegek helyét és funkcióit az adott kultúrán, illetve az azt használó közösségen belül, továbbá a hagyományozásában résztvevők értelmezését meghatározó pszichikai és kognitív tényezőket. Mindezek együttes figyelembevételével nagyon leegyszerűsítőnek tekint-

⁴¹ Taruskin 1995: 20. Fordította és idézi: Szegedy-Maszák 2007: 53.

hetők és felülbírálandók azok a megállapítások, amelyek szerint a gyermekfolklor (és általában a népköltészet) nonszenszeit félrehallások és a szóbeliség természetéből adódó szövegromlások. Miként az értelmes szavakhoz, úgy a halandzsához is tapadnak egyéni és közösségi tartalmak, érzések és (nem utolsó sorban) esztétikai minőség, tehát lehet az alkotás eredeti célja, nem pedig torzult végeredménye.

Véleményem szerint a rendelkezésünkre álló folkloriszövegek alapján a nonszensz szövegek is az átörökítendő (és minden bizonnyal közösségi szabályozás alatt álló) hagyomány részét képezik, amelyekhez – sokkal inkább szituációfüggően, mint fejlődésilánc-szerűen értelmezett, időbeli egymástutániságban – szakrális és profán tartalmak egyaránt kapcsolódhatnak.

Irodalom

BALÁZS Géza

2008 Titkos nyelvek – etnolingvisztikai univerzálék. *Magyar nyelv* 104. 2. 197–202.

BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia

2009 Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe, Cellldömölk–Budapest: Pauz-Westermann–Inter–PRAE. HU.

BALÁZS Patrícia

2010 A pragmatikai kompetencia fejlődésének vizsgálata kisiskolások körében. *Anyanyelvpedagógia* III, 1: <http://www.anyp.hu/cikkek.php?id=243>.

BENŐ Attila

2004 *A kölcsönző jelentésvilága. A román-magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Kolozsvár: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadása.

CSÖRSZ RUMEN István

2006 Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött. *Literatura* XXXII. 2. 273–282.

DEMÉNY István Pál

2002 *Széles vízen keskeny palló. Magyar és összehasonlító folklorantulmányok*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia.

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.

2003 Isten kovácsa. In Szikszai Mária (szerk.): *Játék és kultúra*. 9–48. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 11./

HARASZTI Gyula (gyűjt.)

1909 Mesekezdet. *Magyar Nyelvőr* XXXVIII. 46.

HYMES, Dell

2001 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. 458–495. Budapest: Osiris Kiadó. JERNSLETTEN, Henrik

⁴² A kifejezést – bár az általam tárgyalt jelenségre használta – Balogh Balázs az MTA BTK NTI által rendezett A néprajzi terepmunka kérdései konferencián 2017. február 10-én elhangzott előadásából kölcsönzöm.

- 1978 *Om joik og kommunikasjon*. Oslo. /By og bygd. Norsk Folkemuseums Arbok/
KÁLMÁNY Lajos
- 1881 *Szeged népe*. I. Összeged népköltése. Aradon.
KÜLLŐS Imola
- 2012 *Közkézen, közszájon, köztudatban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
KÜLLŐS Imola – LAZA Dominika
- 2013 *Népi mondókák. Hagyományos dajkarímek, gyermekmondókák, dalok és köszöntőversikék*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- LÁZÁR Katalin
- 2010 Alakulások és romlások a magyar népi játékok szövegeiben. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és nyelv*. 117–128. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2012 Történetiség a népi játékokban. *Ethnographia* 123. 48–78.
- é. n. *Halandszászövegek* (4.6.200.0-4.6.205.8). MTA BTK Zenetudományi Intézet Népi játékok típusrendje.
- LOTZ János
- 1976 Általános metrika. In Lotz János: *Szonettkoszorú a nyelvről*. 215–236. Budapest: Gondolat Könyvkiadó. PLÉH Csaba – FELHŐSI Gabriella – SCHNELL Zsuzsanna
- 2004 A célok kitüntetett szerepe a gyermeki utánpótlásban. In Gervain Judit – Pléh Csaba (szerk.): *A láthatatlan megismerés*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó..
- PÓCS Éva
- 1980 Stilisztikai tényezők összefüggései a ráolvasások funkciójával. In Ortutay Gyula (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom XI–XII*. 469–485. Budapest: Akadémiai Kiadó. RAVILA, Paavo Imari
- 1934 *Reste lappischen Volksglaubens*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SZOMJAS-SCHIFFERT György
- 1996 *Lapp sámának énekes hagyománya*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály
- 2005 Szájhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét? In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és irodalom*. 27–39. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2007 *Szó, zene, kép*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- SZKÁROSI Endre
- 1994 A hang autonómiája a költészetben. In Szkárosi Endre (szerk.): *Hangköltészet*. Szöveggyűjtemény. 3–9. Budapest: Artpool.
- TAMÁS Ildikó
- 2003 Szöveg helyettesítő-, kitöltő és kiegészítő panelek használata lapp jójkaszövegekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 100. 301–313.
- 2013a „Kevés szó van benne kidalolva”. A számi folklór szövegek kutatásának módszertani kérdései. *Ethnographia* 124. 44–66.
- 2013b Halandsza (nonszensz) a folklórban. Szövegkonstrukciós és -de(kon)strukciós megoldások nyelven innen és túl. *Ethno-Lore* XXX. 321–359.
- 2016 „Mojirtó koktél”, túrós derelye, bim-bam. A népetimológáról, a belehallásról és a hangutánpótlásról. *Ethnographia* 127. 582–605.

TÁNCZOS Vilmos

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér.* Budapest: Püski Kiadó.

TARUSKIN, Richard

1995 *Text and Act: Essays on Music and Performance.* New York–Oxford: Oxford University Press.

TÁTRAI Zsuzsanna

1988 A gyermekkor költészete. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet.* 584–609. Budapest: Akadémiai Kiadó. TÓTH Arnold

2015 *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. Században.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

TÓTH Piroska Anna

2011 Városi gyermekfolklór. Mátyás királytól a gumiremetéig. Szakdolgozat. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék.

2015 A gyermekfolklór kutatásának időszerű kérdései. *Ethnographia* 126. 373–397.

VARJAS Béla

1964 A deák irodalom. In Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története* I. 383–410. Budapest: Akadémiai Kiadó. VOIGT Vilmos

1979 *A folklórizmus és a gyermekfolklór kérdése a mai folklór kutatásában.* Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. /Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről 6./

Tamás Ildikó

MTA BTK Néprajztudományi Intézet, tudományos munkatárs

e-mail: tamas.ildiko@btk.mta.hu

Ildikó Tamás

What do children's rhymes mean?

Problems of reading texts from the perspective of religious history

The author in her article seeks answers to problems emerging in relation to words without denotative meaning within children's folklore, focusing on the linguistic and psychological development of the child. In contrast to historical or retrospective approaches that dominate the description of children's folklore, the author tries to interpret the formation of texts on the basis of regularities that can be pointed out in contemporary world. Textual folkloristics traditionally investigates the origin of the texts and the changes, dissemination, written (literary) sources, relationship of the variants. The majority of researchers interpret unusual, meaningless or hardly interpretable elements as an outcome of deterioration of texts derived from the mechanism of oral transmission. An unequivocal approach towards unintelligible part of rhymes is to reveal the meaning, to reconstruct the 'original' contents that preceded (assumed) deterioration. In contrast to this 'detecting the meaning' attitude, the author, while investigating children's rhymes, treats the dimension of meaning as a more flexible category and lays emphasis on the scrutiny of formal and stylistic components. In her article the author explores what processes have led to the constant re-production and preservation of nonsense or unintelligible texts, and points out that just as well as in the case of meaningful words, individual and

community contents, emotions and aesthetical quality are tied to words without denotative meaning. Therefore words without denotative meaning in most cases are not an outcome of deterioration of texts, but can be understood as the original goal of the creative process.